

УДК 338.47.025.2./3:621.395

Стрельчук Є.М. к.е.н., професор

завідувач кафедри менеджменту та маркетингу

Філон М.М., аспірант

Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АНАЛІЗ СТАНУ ЕКОНОМІКО – ПРАВОВОЇ БАЗИ В СФЕРІ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ

Проведено порівняльний аналіз законодавства України про телекомунікації, та окремих директив ЄС. Визначено відмінності економіко-правової бази сфери телекомунікації України від європейської та запропоновані перспективні напрями її удосконалення.

Ключові слова: методи державного регулювання, порядок аналізу ринків, директива, телекомунікації, ex-ante.

Strelchuk E.M., Filon M.M.

RESEARCH AND ANALYSIS OF ECONOMIC - LEGAL FRAMEWORK STATE FOR TELECOMMUNICATIONS SPHERE IN UKRAINE

The comparative analysis of the legislation of Ukraine on telecommunications and separate EU directives is carried out. The differences between economics and law structures in the sphere of telecommunications of Ukraine and Europe are determined and the perspective directions of its improvement are suggested.

Keywords: methods of state regulation, sequence of market analysis, directive, telecommunications, ex-ante.

Стрельчук Е.Н., Филон М.М.

ИССЛЕДОВАНИЕ И АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ЭКОНОМИКО – ПРАВОВОЙ БАЗЫ В СФЕРЕ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЙ УКРАИНЫ

Проведен сравнительный анализ законодательства Украины про телекоммуникации и отдельных директив ЕС. Определено отличие экономико-правовой базы сферы телекоммуникаций Украины от европейской и предложены перспективные направления ее усовершенствования.

Ключевые слова: методы государственного регулирования, порядок анализа рынков, директива, телекоммуникации, ex-ante.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями: Протягом 2005-2013 рр. в сфері телекомунікації України спостерігалися значні зміни. Так званими рамковими (по аналогії з ЄС) для України стали Закон України "Про телекомунікації", Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання в сфері зв'язку та інформатизації України (НКРЗІ), Рішення про затвердження ліцензійних умов здійснення операторської діяльності правила надання та отримання телекомунікаційних послуг, Рішення про затвердження переліку ринків телекомунікаційних послуг, прийнятих для аналізу з метою попереднього регулювання, порядок аналізу ринків телекомунікаційних послуг пропуску трафіку та визначення операторів з істотною ринковою перевагою, Закони про засади державної регуляторної

політики у сфері господарської діяльності, ціни і ціноутворення, економічну конкуренцію, тощо [1-13]

Сприяння розвитку відкритого і справедливого конкурентного ринку телекомунікації на основі збалансування інтересів держави, операторів, провайдерів телекомунікації і споживачів телекомунікаційних послуг є основним але не достатнім завданням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (далі – НКРЗІ), як органа державного регулювання. Так як на сьогодні законодавством України невповній мірі врегульовані відносини у сфері телекомунікації в частині впровадження сучасних принципів державного регулювання.

Огляд останніх досліджень у яких започатковано вирішення проблеми: Питання регулювання у сфері телекомунікації досліджували такі фахівці як Олійник Д.І., Петров П.В., Соломатин А.Н., Ошеров Л. та інші [14-16]. Разом з тим вітчизняна наукова література обмежена працями особливо з точки зору аналізу особливостей регулювання сфери телекомунікації.

Цілі статті: Є проведення порівняльного аналізу законодавства України про телекомунікації та окремих директив Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів: Для проведення порівняльного аналізу законодавства України із законодавством країн Європейського Союзу використано наступні Директиви: [17-20]

– Директива 2002/19/ЄС від 07 березня 2002 року про доступ та з'єднання електронних комунікаційних мереж та пов'язаного оснащення (Директива про доступ) (далі – Директива 19/ЄС);

– Директива 2002/21/ЄС від 7 березня 2002 року про спільні правові рамки для електронних комунікаційних мереж та послуг (Рамкова Директива) (далі – Директива 21/ЄС);

– Директива 2002/22/ЄС від 7 березня 2002 року про універсальну послугу та права користувачів стосовно електронних мереж зв'язку і послуг (Директива про універсальну послугу) (далі – Директива 22/ЄС);

– Директива 2002/77/ЄС від 16 вересня 2002 року щодо конкуренції на ринках електронних комунікаційних мереж та послуг в цій сфері (далі – Директива 77/ЄС).

Вивчення перелічених документів свідчить, що визначені законодавством України в сфері телекомунікації повноваження НКРЗІ та механізми регулювання ринку телекомунікаційних мереж і послуг значною мірою не забезпечують гармонізованого застосування правових рамок, передбачених відповідними директивами ЄС. Біля сімдесяти відсотків норм проаналізованих директив не мають відображення в українському законодавстві. В найбільшій мірі це стосується Директив 19/ЄС (про доступ та з'єднання) – невідповідність складає 80 відсотків та 22/ЄС (про універсальну послугу) – 60 відсотків.

Слід відмітити, що повноваження НКРЗІ, визначені Законом «Про телекомунікації», є недостатніми для забезпечення конкуренції на ринку та захисту прав споживачів телекомунікаційних послуг.

В першу чергу це стосується аналізу ринків телекомунікаційних послуг, забезпечення якого органами регулювання в сфері телекомунікації та користування радіочастотним ресурсом передбачене всіма зазначеними вище директивами.

Положення про НКРЗІ, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.07 N 971, визначає повноваження НКРЗІ щодо аналізу стану ринку телекомунікаційних послуг.

Прийнятий рішенням НКРЗІ порядок аналізу ринків – є лише частковим рішенням проблеми.

Відповідно до цього порядку НКРЗ здійснює аналіз ринків послуг пропуску трафіка відповідно до принципу попереднього регулювання (ex-ante). Аналіз ринків послуг пропуску трафіка включає такі етапи:

- визначення ринків послуг пропуску трафіка;
- оцінка стану конкуренції на певному ринку послуг пропуску трафіка;
- визначення операторів телекомунікації з істотною ринковою перевагою на певному ринку послуг пропуску трафіка;
- встановлення регуляторних зобов'язань для операторів телекомунікації з істотною ринковою перевагою на певному ринку послуг пропуску трафіка.

Так, визначені ринки телекомунікаційних послуг України, які наведені в таблиці 1 не приведені у відповідність до 7 ринків телекомунікаційних послуг ЄС[21].

Крім того, Порядок визначає такі ринки послуг пропуску трафіка НКРЗІ:

- ринки послуг термінації трафіка на мережах фіксованого зв'язку;
- ринки послуг термінації трафіка на мережах рухомого (мобільного) зв'язку;
- ринок послуг транзиту трафіка на мережах фіксованого та рухомого (мобільного) зв'язку.

Проте в затвердженому переліку ринків їх не має.

Таблиця 1

Перелік ринків затверджених Рішенням НКРЗ від 19.02.09. №1366

Роздрібні	Оптові
1. Доступ до фіксованої телефонної мережі загального користування споживачів (фізичних осіб)	1. Послуги початку з'єднання з місцевих фіксованих телекомунікаційних мереж загального користування
3. Доступ до фіксованої телефонної мережі загального користування споживачів (юридичних осіб)	2. Послуги завершення з'єднання на місцевих мережах фіксованого телефонного зв'язку телекомунікаційної мережі загального користування
4. Загальнодоступні послуги місцевого та/або основні послуги міжміського фіксованого телефонного зв'язку, що надаються споживачам (фізичним особам)	3. Послуги транзиту з'єднання в мережах фіксованого телефонного зв'язку телекомунікаційної мережі загального користування
5. Основні послуги міжнародного фіксованого телефонного зв'язку, що надаються споживачам (фізичним особам)	4. Оптовий доступ до абонентських ліній з метою надання голосових послуг та послуг ширококутвого доступу
5. Загальнодоступні послуги місцевого та/або основні послуги міжміського фіксованого телефонного зв'язку, що надаються споживачам (юридичним особам)	5. Оптові послуги з надання ширококутвого доступу до мереж передачі даних іншим постачальникам послуг
6. Основні послуги міжнародного фіксованого телефонного зв'язку, що надаються споживачам (юридичним особам)	6. Оптові послуги з надання в користування каналів електрозв'язку в телекомунікаційних мережах доступу
7. Послуги з надання в користування каналів електрозв'язку до 2 Мбіт/сек. кінцевим споживачам	7. Оптові послуги з надання в користування каналів електрозв'язку в транспортних телекомунікаційних мережах
	8. Послуги доступу до мереж мобільного зв'язку та початок з'єднання з мереж рухомого (мобільного) зв'язку
	9. Послуги завершення з'єднання на окремих мережах рухомого (мобільного) зв'язку
	10. Послуги міжнародного роумінгу на окремих мережах мобільного зв'язку

Як показали наші дослідження по видах ринків телекомунікаційних послуг, що затверджені у Переліку ринків, в діяльності НКРЗІ відсутні документи з аналізу конкуренції.

Попри те, що у Порядок аналізу ринків затверджено, що "визначення ринків послуг пропуску трафіка здійснюється шляхом встановлення товарних, географічних та часових меж ринку", ніяких механізмів, крім визначення ступеня концентрації на підставі визначення коефіцієнта Герфіндаля-Гіршмана (ННІ) не має.

Тобто декларативність більшості позицій Порядку аналізу невеликої частки видів ринків телекомунікаційних послуг призводить до звуження аналізу до розрахунку частки доходів операторів. І так відомо, які з них займають більш ніж 25% ринку по доходах.

На нашу думку самому Порядку аналізу ринків бракує позицій щодо:

- процедури збору та обробки інформації;
- методико-методологічного забезпечення аналізу витрат операторів/провайдерів телекомунікації;
- врахування розподілу ринків на оптові та роздрібні та визначення особливостей аналізу кожного типу ринку з притаманними йому особливостями.

Таким чином, на практиці у НКРЗІ відсутні відповідні функції та повноваження, процедури визначення та аналізу всього переліку телекомунікаційних ринків, поняття, критеріїв та механізмів визначення операторів з істотною ринковою владою, в тому числі критеріїв для оцінки спільного домінування і накладення на таких операторів регуляторних зобов'язань (в питаннях ціноутворення, роздільного обліку витрат, визначення загальноприйнятих економічних параметрів оцінки економічної ефективності: прибутку та рентабельності, приєднання мереж, використання мережевої інфраструктури, розрахунків тощо).

Також, як показали наші дослідження в законодавстві України недостатньо відображені механізми взаємодії НКРЗІ та Антимонопольного комітету в питаннях регулювання телекомунікаційного ринку, що не узгоджується з Директивою 21/ЄС.

Однією з найбільш суттєвих невідповідностей у законодавстві України та ЄС про телекомунікації є відсутність механізмів забезпечення надання населенню загальнодоступних телекомунікаційних послуг визначених якості та ціни на всій території України, що не узгоджується з усіма вищевказаними директивами.

Стаття 62 Закону «Про телекомунікації» передбачає забезпечення доступу всіх споживачів до загальнодоступних послуг, проте сам Закон не встановлює:

- механізми підрахунку собівартості послуг і джерел фінансування забезпечення універсального доступу;
- механізми відшкодування збитків від надання послуг та розподілу їх собівартості між операторами, провайдерами телекомунікації;
- порядок призначення оператора, зобов'язаного надавати послуги;
- повноваження НКРЗІ із встановлення цілей (вимог) ефективності для операторів, що мають зобов'язання з надання загальнодоступних послуг, та оприлюднення цими операторами інформації про ефективність та якість надання загальнодоступних послуг;
- повноваження НКРЗІ щодо застосування особливих заходів, зокрема, призначення аудиторських перевірок операторів, що мають зобов'язання з надання послуг;
- норми щодо забезпечення доступу до загальнодоступних послуг для осіб із фізичними вадами та інших особливих соціальних груп.

На наш погляд потребує також перегляду перелік загальнодоступних послуг з урахуванням принципу технологічної нейтральності (щодо віднесення послуг місцевого фіксованого телефонного зв'язку з використанням технологій безпроводового доступу до універсальних послуг). Слід зазначити, що Закон України

«Про телекомунікації» взагалі не містить принципу технологічної нейтральності регулювання, закріпленого у Директиві 21/ЄС.

Крім того Закон України «Про телекомунікації» передбачає ліцензування більшості видів телекомунікаційних послуг, що не узгоджується з Директивою 77/ЄС, яка передбачає реєстраційну основу діяльності у сфері телекомунікації і застосування дозвільної основи тільки у випадках виділення обмежених ресурсів – номерного і радіочастотного.

Всупереч Директиві 77/ЄС, яка передбачає визначення наявності на рівні закону підстав для прийняття органом регулювання будь-якого рішення, Закон «Про телекомунікації» не визначає підстав відмови НКРЗІ у виділенні номерного ресурсу (визначені підзаконним актом), а Закон «Про радіочастотний ресурс України» не визначає підстав відмови НКРЗІ у видачі ліцензії на користування радіочастотами.

Законодавство України про радіочастотний ресурс не передбачає можливості передачі радіочастот іншим підприємствам та процедур здійснення НКРЗІ такої передачі, що не узгоджується з Директивою 21/ЄС про спільні правові рамки.

Згідно зі ст. 38 Закону «Про телекомунікації», оператор має право на з'єднання телекомунікаційних мереж, що знаходяться в його власності або користуванні, з мережами інших операторів, проте визначені в законодавстві механізми забезпечення цього права є недостатніми, і не дозволяють забезпечити виконання цієї норми.

Також не знайшли відображення в українському законодавстві питання спільного використання операторами мережевої інфраструктури (оснащення та приміщень, площадок для його розміщення, тощо.) Зокрема в Законі «Про телекомунікації» відсутні повноваження НКРЗІ і відповідні механізми щодо прийняття регуляторних рішень та вирішення спорів з вказаних питань, що не узгоджується з Директивою 21/ЄС.

Існує також ряд проблемних питань щодо регулювання економічних складових діяльності операторів (провайдерів) телекомунікації. Так, Закон «Про телекомунікації» не містить положень щодо ведення операторами (провайдерами) окремого обліку та звітності за видами мереж та послуг (Директива 21/ЄС, 19/ЄС, 77/ЄС), щодо структурного розподілу діяльності, пов'язаної з наданням телекомунікаційних послуг або мереж (Директива 21/ЄС), повноважень НКРЗІ з визначення формату та методології підрахунку витрат на надання телекомунікаційних послуг (Директива 77/ЄС).

Згідно ст.31 Закону «Про телекомунікації» вона надає право замовникам будівництва мереж прокладати лінії телекомунікації через мости, тунелі, колектори, вулиці, шляхи, будівлі, ліси і води, використовувати опори ліній електропередачі на підставі договорів з їх власниками, процедури. Проте процедури розгляду зазначених питань компетентним органами не визначені, що не узгоджується з Директивою 21/ЄС. Відсутність законодавчих підстав створює безліч ускладнень та перешкод для суб'єктів господарювання при вирішенні питань будівництва, стримує розвиток існуючих мереж і впровадження та збільшення обсягів телекомунікаційних послуг споживачам.

Існує також ряд невідповідностей українського законодавства зазначеним вище директивам щодо питань, пов'язаних із захистом прав споживачів.

Так законодавство України про телекомунікації не передбачає:

– повноважень НКРЗІ та механізмів щодо вирішення спорів за зверненням споживачів телекомунікаційних послуг (Директиви 21/ЄС, 77/ЄС);

– норм щодо умов надання телекомунікаційних послуг для потреб особливих соціальних груп (Директиви 21/ЄС, 22/ЄС);

–повноваження НКРЗІ щодо визначення змісту та форми інформації, яку повинні публікувати оператори з метою інформування споживачів про свої послуги (Директиви 21/ЄС, 22/ЄС);

–положень щодо забезпечення доступності споживачів до щорічних телефонних довідників (Директива 22/ЄС);

–вимог щодо недопущення оплати за засоби, які не є необхідними для отримання замовленої послуги (Директива 22/ЄС).

Незважаючи на те, що стаття 32 Закону «Про телекомунікації» передбачає право споживача на вибір оператора, провайдера телекомунікації, проте Закон не встановлює механізмів забезпечення реалізації вказаного права (Директива 77/ЄС).

На нашу думку термінологія українського законодавства про телекомунікації також потребує доопрацювання. Ряд визначень термінів, наведених в директивах, відсутні в законодавстві України, або не узгоджуються. Зокрема, це стосується понять «пов'язане оснащення», «умовна система доступу» (Директива 21/ЄС), «доступ до мереж» (Директива 19/ЄС), більш широке застосування терміну «електронні комунікаційні мережі» (Директива 21/ЄС, 77/ЄС) та інших.

Висновки: У зв'язку з перспективою вступу України до ЄС проведений порівняльний аналіз наведених директив ЄС та українського законодавства про телекомунікації свідчить про необхідність внесення системних змін та доповнень до Закону «Про телекомунікації».

Це стосується, зокрема, питань:

–щодо здійснення аналізу ринків телекомунікаційних послуг і накладення зобов'язань на операторів з істотною ринковою перевагою (Директиви 19/ЄС, 21/ЄС);

–щодо визначення механізмів та джерел фінансування забезпечення надання загальнодоступних телекомунікаційних послуг (Директива 21/ЄС);

–щодо відміни ліцензування видів діяльності та запровадження реєстраційної основи (Директива 77/ЄС);

–щодо визначення підстав відмови НКРЗІ у виділенні номерного ресурсу (Директива 77/ЄС);

–щодо закріплення принципу технологічної нейтральності регулювання, в тому числі, стосовно переліку універсальних послуг (Директива 21/ЄС);

–щодо механізмів гарантування реалізації права операторів на взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж (Директива 19/ЄС);

–щодо врегулювання питань спільного використання операторами мережевої інфраструктури та повноважень НКРЗІ із зазначених питань (Директиви 21/ЄС, 19/ЄС);

–щодо визначення додаткових механізмів вирішення спорів між учасниками телекомунікаційного ринку, включаючи посередництво (Директива 21/ЄС);

–щодо ведення операторами, провайдерами окремого обліку та звітності за видами телекомунікаційних мереж та послуг (Директиви 21/ЄС, 19/ЄС, 77/ЄС);

–щодо структурного розподілу операторами, провайдерами діяльності, пов'язаної з наданням телекомунікаційних мереж або послуг (Директива 21/ЄС);

–щодо повноважень НКРЗІ з визначення формату та методології підрахунку витрат на надання телекомунікаційних послуг, тарифи на які підлягають регулюванню (Директива 77/ЄС);

–щодо повноважень НКРЗІ з визначення змісту та форми інформації, яку повинні публікувати оператори з метою інформування споживачів про свої послуги (Директиви 21/ЄС, 22/ЄС);

–щодо механізмів забезпечення права споживача на вибір оператора, провайдера, зокрема через набір коду альтернативного вибору мереж та операторів (Директива 77/ЄС);

–щодо повноважень НКРЗІ та механізмів вирішення спорів за зверненням споживачів; (Директиви 21/ЄС, 77/ЄС)

–щодо умов надання телекомунікаційних послуг, зокрема, загальнодоступних, для потреб особливих соціальних груп (Директиви 21/ЄС, 77/ЄС);

–щодо забезпечення доступності для споживачів щорічних телефонних довідників (Директиви 77/ЄС, 22/ЄС);

–щодо визначення повноважень НКРЗІ зобов'язувати призначені підприємства надавати соціально незахищеним споживачам спеціальні тарифні пакети на універсальні послуги (Директива 22/ЄС);

–щодо недопущення оплати за засоби, які не є необхідними для отримання замовленої послуги та безумовної реалізації права споживачів на розшифрування нарахованої до сплати суми за отримані телекомунікаційні послуги (Директива 22/ЄС).

Крім того, виникає необхідність у розробці нових та внесенні змін до діючих підзаконних актів, зокрема, розробці законодавчих актів щодо визначення процедур розгляду заяв про надання прав на встановлення телекомунікаційного обладнання на, над або під державною та комунальною власністю (Директива 21/ЄС), змін до Правил взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж загального користування (Директива 19/ЄС), Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг, (Директива 22/ЄС), а також удосконалити існуючий порядок аналізу ринків телекомунікаційних послуг та інших нормативних актів.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про телекомунікації» від 18.10.2003 р., № 1280-IV.
2. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 № 1160-IV.
3. Закон України «Про ціни і ціноутворення» від 03.12.1990 р., № 507-XII.
4. Закон України "Про економічну конкуренцію" від 11.01.2001 р., № 2210-III.
5. Рішення НКРЗ "Про затвердження Переліку ринків телекомунікаційних послуг в Україні, прийнятих для аналізу з метою попереднього регулювання" від 19.02.2009 р. № 1366 Режим доступу. – [Електронний ресурс]. - [http://www.nkrz.gov.ua/in/zstored/file1366\(minust\)](http://www.nkrz.gov.ua/in/zstored/file1366(minust))
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.07.№971 « Про затвердження Положення про Національну комісію з питань регулювання зв'язку України. -[Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>
7. Рішення НКРЗ "Про затвердження Ліцензійних умов здійснення діяльності у сфері телекомунікації з надання послуг фіксованого телефонного зв'язку з правом технічного обслуговування та експлуатації телекомунікаційних мереж і надання в користування каналів електрозв'язку: місцевого, міжміського, міжнародного" від 10.12.2009 № 1789 Режим доступу. – [Електронний ресурс]. - <http://www.nkrz.gov.ua/uk/activities/ruling/1260537676>
8. Рішення НКРЗ "Про затвердження Ліцензійних умов здійснення діяльності у сфері телекомунікації з надання послуг рухомого (мобільного) телефонного зв'язку з правом технічного обслуговування та експлуатації телекомунікаційних мереж і надання в користування каналів електрозв'язку" від 26.01.2006 №179 Режим доступу. – [Електронний ресурс]. - <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0145-06>
9. Рішення НКРЗ "Про затвердження Ліцензійних умов здійснення діяльності у сфері телекомунікації з надання послуг з надання в користування каналів електрозв'язку (додатки) Режим доступу. – [Електронний ресурс]. - <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1401-07>
10. Рішення НКРЗ "Про затвердження Ліцензійних умов здійснення діяльності у сфері телекомунікації з надання послуг з технічного обслуговування і експлуатації телекомунікаційних мереж, мереж ефірного теле- та радіомовлення, проводового радіомовлення та телемереж" від 11.11.2010 №513 Режим доступу. – [Електронний ресурс]. - <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1200-10>
11. Рішення НКРЗ "Про затвердження Ліцензійних умов здійснення діяльності у сфері телекомунікації з надання послуг фіксованого телефонного зв'язку з використанням безпроводового доступу до телекомунікаційної мережі з правом технічного обслуговування і надання в користування каналів електрозв'язку: місцевого, міжміського, міжнародного" від 29.07.2010 №348 Режим доступу. – [Електронний ресурс]. - <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0688-10>
12. Постанова Кабінету Міністрів України „Про розміри та порядок зарахування плати за видачу, переоформлення, видачу дубліката, копії ліцензії на провадження діяльності у сфері телекомунікації і продовження строку її дії” від 16.06.2005 №773 Режим доступу. – [Електронний ресурс]. - <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/773-2004-%D0%BC>
13. Рішення НКРЗ "Про затвердження Порядку аналізу ринків послуг пропуску трафіка та визначення операторів телекомунікації з істотною ринковою перевагою" 25.08.2011 № 444 Режим доступу. – [Електронний ресурс]. - <http://www.nkrz.gov.ua/uk/activities/ruling2011/1314641008/>

14. Олійник Д.І. Методичні підходи щодо аналізу ринку Телекомунікаційних послуг в Україні/Д.І. Олійник//Збірник науково-технічних праць Національного лісотехнічного університету України. – 2007. Вип. 17.3. – С.328 – 335.
15. Петров П.В., Прогнозирование емкости рынка: /П.В. Петров., А.Н. Соломатин// Лекции. – СПб.: ТЭИ, 1997. – С. 12-19.
16. Ошеров Л. «Поточний стан наближення національного законодавства у сфері телекомунікацій до законодавства ЄС/Л. Ошеров// «Українська асоціація операторів зв'язку» – Київ 13.10.2010. - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.uba.ua/documents/text/osherov1.pdf>
17. Директива 2002/19/ЄС Європейського парламенту та ради від 07 березня 2002 року про Доступ та з'єднання електронних комунікаційних мереж та пов'язаного оснащення (Директива про доступ) Офіційний вісник європейської спільноти -[Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.nkrz.gov.ua/img/zstored/file/19_ukr_access.pdf
18. Директива 2002/21/ЄС Європейського парламенту та ради від 7 березня 2002 року про Спільні правові рамки для електронних комунікаційних мереж та послуг (Рамкова Директива); Офіційний вісник європейської спільноти -[Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.nkrz.gov.ua/img/zstored/file/directive_2002_21ramkova
19. Директива 2002/22/ЄС Європейського парламенту та ради від 7 березня 2002 року про універсальну послугу та права користувачів стосовно електронних мереж зв'язку і послуг (Директива про універсальну послугу) Офіційний вісник європейської спільноти -[Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.nkrz.gov.ua/img/zstored/file/22_ukr_univ_servise.pdf
20. Директива 2002/77/ЄС від 16 вересня 2002 року щодо конкуренції на ринках електронних комунікаційних мереж та послуг в цій сфері . Офіційний вісник європейської спільноти -[Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.nkrz.gov.ua/uk/regulatoru_docs/1324540122/
21. InfoDev: Telecommunications Regulation Handbook – Tenth Anniversary Edition. - The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, InfoDev, and The International Telecommunication Union. – 2011. - Режим доступу. – [Електронний ресурс]. – http://www.wto.org/english/news_e/pres97_e/refpap-e.htm.

Рецензент Осипов В.М.